

УДК 783:378.015.31

ВИХОВНЕ ЗНАЧЕННЯ БОГОСЛУЖБОВОГО СПІВУ

Карпенко А. П.

У статті автор висвітлює основні принципи богослужбових піснеспівів – слово і традиція, що допоможе глибше усвідомити виховне значення духовної скарбниці нашого народу. При цьому значна увага відводиться висвітленню значення духу богослужбового співу: дух внутрішнього діяння, дух любові, дух споглядання, дух творчого змісту, дух вдосконалення. За мету ставилось намагання професійного освоєння традиційної духовної музики, для подальшого використання майбутніми вчителями музичного мистецтва цієї інформації в професійній діяльності.

Ключові слова: Богослужбовий спів, Слово Боже, принципи богослужбового співу, дух богослужбового співу.

В статье автор освещает основные принципы богослужбных песнопений – слово и традиция, что поможет глубже осознать воспитательное значение духовной сокровищницы нашего народа. При этом значительное внимание отводится освещению значения духа богослужбного пения: дух внутреннего деяния, дух любви, дух созерцания, дух творческого содержания, дух совершенствования. В качестве цели была поставлена попытка профессионального освоения традиционной духовной музыки, для дальнейшего использования будущими учителями музыкального искусства этой информации в профессиональной деятельности.

Ключевые слова: Богослужбное пение, Слово Божие, принципы богослужбного пения, дух богослужбного пения.

The article highlights the main principles of liturgical chants – the word and tradition that will help to better understand the educational value of our nation's spiritual riches. Considerable attention is focused on the role of the spirit of liturgical singing: the spirit of internal deed, the spirit of love, the spirit of contemplation, the spirit of creative content, and the spirit of betterment. The aim is to attempt to master traditional religious music professionally for future use by prospective music teachers in their professional activity.

Key words: liturgical singing, the Word of God, principles of church singing, the spirit of liturgical singing.

Актуальність. В ситуації оновлення нашого життя авторитет духовно-морального джерела закономірно зростає, воно починає усвідомлюватися як єдина сила, що здатна перебороти рутинність та байдужість. Але є ще багато симптомів духовного невігластва суспільства, в тому числі і в освіті.

Відмова від вічних цінностей на користь потреб сьогодення призвела до зниження ролі цілісного знання і до підміни його людськими уявленнями про явища в світі, тобто моделями. В усьому світі вченими, педагогами, митцями ведеться пошук способів підвищення духовної культури підростаючого покоління, відродження духовних сил людей.

Сучасні тенденції розвитку мистецької освіти вимагають професійного, ґрунтованого підходу до використання творів духовної скарбниці у навчально-виховному процесі, висуваючи вимогу виховувати високодуховну особистість з опорою на загальнолюдські цінності.

Аналіз психолого-педагогічної літератури (І. Горожанкіна, А. Омельченко, І. Григорчук, В. Рашковська, О. Ростовський, Л. Остапенко, О. Олексюк, М. Ткач, Л. Москальова, Л. Орновська, І. Ковровський) засвідчив про зацікавленість науковців до проблеми розвитку духовності особистості. Інтерес до православної спадщини, що простежується в наукових дослідженнях останнього часу, ставить в основу звернення сучасника до минулого, створеного попередніми поколіннями, викристалізованого часом. Зокрема, В. Рашковська відмічає як тенденцію сьогодення те, що "відроджуються старі й з'являються нові концепції про значення й місце православ'я в культурно-художньому житті Давньої Русі, в розвитку нашого суспільства, в освіті" [2, с. 47].

Як продовження цієї дискусії в праці "Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва" О. Олексюк та М. Ткач є важливою, в нашому аспекті, думка про те, що "саме повне злиття людини зі світом під час сприйняття творів мистецтва дає змогу особистості знайти вищий сенс свого існування, співвіднести своє життя зі "світом всесвітнього духу", з вічністю, з Богом. Як специфічна форма духовної активності особистості, художнє світовідношення фокусує смисложиттєві установки й орієнтири людини, виражені в творах мистецтва" [1, с. 47].

Отже, **метою** нашої статті стало зосередження уваги та окреслення принципів богослужбових піснеспівів, їх виховного значення, а також виявлення форм роботи вчителями музичного мистецтва в процесі освоєння зразків духовної музики в навчальному процесі.

Духовну, богослужбову музику не можна розглядати тільки як частину музичної культури взагалі. Культурна музика сама по собі вже є ціле, з якого історично та генетично походять всі відомі жанри і типи музики, все музичне багатство сучасної культури. Але розчуті звучання цього первинного джерела крізь товщу нашарувань в існуючому жанровому розмаїтті надзвичайно складно. Те саме можна сказати і про культуру взагалі, бо терміни "культ" і "культура" споріднені не тільки лінгвістично, але і генетично.

Принципи богослужбового співу – це слово, яке супроводжується мелодією, і це традиція, що дає орієнтири, як через спів зробити богослужбове слово новим способом життя. І якщо ці принципи мають пряме відношення до творення культури людства, то богослужбові співи вносять в неї той благодатний зміст, який оживає в нас розумінням Справи Божої на землі і створенням умов для духовно-морального зростання людини.

Як відомо, богослужіння в Божих храмах і будинках віруючих супроводжується співом. Богослужіння виявляє нам ту благодатну стихію, де втілилось Слово Боже, бажає послужити спасінню людей через блага слово і де люди, у відповідь, служать Богові через слово. При цьому вони славлять Бога не неживими і бездушними інструментами, а найблагороднішим, природним інструментом – людським голосом. Словом вони висловлюють конкретні, логічно виражені ідеї, з яких складені молитви, подяки, повчання, екзегеза, проповідь, а музичний елемент цих богослужбових текстів надає емоційне забарвлення, сприяє промальовуванню цих ідей на скрижальях людського серця.

І коли в православний храм входить музична стихія у вигляді слова, сполученого з музичним звуком, то це слово розповідає про Головне в нашому житті і пояснюється, чому, у зв'язку з музикою, з'явилося той чи інший настрій і якими конкретними ідеями воно викликане. Спів самого священика, що здійснює богослужіння, співуче читання псаломщиком богослужбових текстів, або ж спів, що здійснюється хорами і богомольцями в храмі, – все підпорядковане тому головному богослужбового Змісту, яке притаманне тексту, присутнє у звуках, насичує їх, зітхає, стогне, тріумфує в них, надихаючи співаючих так само, як воно надихало спочатку самих піснетворців і духовних композиторів.

Таким чином, богослужбові співи Православної Церкви є однією з форм самого богослужіння. Йти на богослужіння завжди означало йти на спів. Запрошення до всенощної або до обідні в монастирях завжди супроводжувалося словами: "Час співу і молитви час!" Причому прихід до храму вимагав від молільників певної установки уваги на майбутній спів. Суть цієї установки в тому, щоб людина приготувалася слухати його не одним зовнішнім слухом, але і слухом своєї душі і свого духу. Бо належить йому почути не одні звуки і мелодії, а всі богослужбові співи так, щоб вони опанували душею і щоб душа заспівала разом з усіма. Але і цього мало: необхідно, щоб від цього співу захвилювалась духовна глибина людини, яка молиться, прозирає і творить. І по цьому хвилюванні включилася в храмову молитву, духовно прозріла в слова пісень і стала творчо вслухатися в музичні звуки. Саме тоді церковний спів здійсниться як богослужіння і стане мистецькою подією. Яке незліченне багатство духовного змісту відкриється тоді людині, які світлоносні потоки сенсу увійдуть в душу людини, що співає, які літургійні образи і події захоплять його і які молитви особистого прозріння та подяки збагатять її дух!

Словесно-музична стихія змушує по-іншому – піднесено і мудро – переживати особливу, об'єктивну, живу і благодатну реальність, притаманну храму як "Божого

Дому" і "воріт Небесних". Увага прикута до слова і мелодії, душа вражена! Благодатна сила проникає всередину, як світло в серцевину дорогоцінного каменю, і тягне нас до нового способу життя, що зв'язує нас в єдину Вітчизну подобою духовного укладу. Як же хочеться тоді "прив'язати обтяжений човен свій до корабля отців наших, щоб вони спрямували нас до Христа".

Служби церковні незвичайно багаті співами різного змісту і різних музичних форм. Вони включаються між молитвословами, читаннями, супроводжують виходи духовенства і наводять наші думки на головну тему свята або пам'яті святого. В цих співах укладені в поетичній, догматично бездоганній формі найважливіші істини православної віри. Отримуючи основні віроповчальні знання на богослужінні, ми одночасно маємо змогу глибше відображати їх у своїй пам'яті через емоційне тлумачення чутних і сприйманих текстів за допомогою нерозривно пов'язаних з ними мелодій.

Таким чином, слово, озвучене музичним елементом, – як перший принцип богослужбового співу – входить в душі людей і, відкриваючи їм нові горизонти сенсу життя і подвигу, виховує їх у дусі церковності і людяності.

Другий принцип богослужбового співу – традиційність виконання. Якщо церковною традицією називати ті ситуації та моменти церковного життя, в яких Бог являє Себе людям і залишається з ними, то в Таїнствах Церкви, у всіх видах молебних співів, Таїна втілення Сина Божого і плоди спасіння набувають слова і співають для того, щоб їх розумний сенс ніс людям зцілення і мудрість.

Словесно-музична атмосфера храму створює тоді благодатні умови, в яких ми покликані перерости самих себе і вийти за межі видимого світу. Тут Господь кличе нас до "більшого", і, відмовляючись стати "великими", ніж ми зараз є, ми творимо гріх.

Як вже було згадано, богослужбові співи мають пряме відношення до культури людей. Воно несе кожній людині, причетній до творення культури, особливий благодатний зміст, спрямовує нас на шлях живої таємничої доцільності, сприяє наживання благодаті Духа Божого, що оживляє у нас розуміння Справи Божого на землі. Це розуміння тоді стає значущим для нас, коли Справою Божою ми освячуємо свої справи, виходимо з Нього, як із завдання, і йдемо до Нього, як до мети.

У чому ж суть цього Духу, що творить піднесену людську культуру?

1. Дух богослужбового співу – це дух внутрішнього, потаємного, духовного діяння, спрямованого на виявлення в собі Царства Божого, яке всередині нас є (Лк. 17: 21). Тоді проникливий спів стосується душевно-духовного сховища людини і тягне його до спільного життя з цим Царством Істини, Добра і Каси.

2. Дух богослужбового співу – це дух любові. І оскільки Бог є любов (1 Ин. 4: 8), то Він – Першопричина всякої творчості. Любов'ю богослужбовий спів творить нову людину і змушує його "талант" вимовляти вголос. Це – "талант" приймає, стверджувати і творити по любові і через це зливатися, духовно зростатися з улюбленим предметом. Талант любові зігрівається силою художнього ототожнення і самовитрачення, коли людина віддає себе йому і приймає його в себе. Створивши нове, ми вступаємо в творчість і множимо отриманий "талант".

3. Дух богослужбового співу – це дух споглядання. Він вчить нас "дивитися" в чуттєво невидиме (2 Кор. 4: 18; Евр. 11: 27) і обіцяє нам, що чисті серцем, живуть у "світі" і "святості", що побачимо Господа лицем до лица. "Талант" споглядання наповнений вірою в те, що Бог відкриває Себе тільки оку нашого духу. Він є Світло (Ин. 9, 5), і може бути побачений і сприйнятий тільки внутрішнім, нечуттєвим зором. І тільки він, нетілесний зір, підносить нас до Бога. Бог відкриває Себе тому, хто звертає до Нього око своєї любові. І людський дух покликаний побачити Бога так, як око бачить світло. Природність, безпосередність, радість, подяка, заспокоєння цим баченням, надихаючи нас на творчість і творення, стане тим помноженим "талантом", який через богослужбові співи ми принесемо на вітвар християнської культури.

4. Дух богослужбового співу – це дух живого творчого змісту. Не норма, не абстрактне мірило, не "стара буква" цінуються в ньому, а наповнення живим і глибоким змістом духу. У богослужбовому співі "форма" перестає бути формою, а стає живим способом змістовного життя, чеснотою, мистецтвом, знанням, правотою – словом, повнотою і багатством боголюдського буття. Помножити талант щирості – значить бути в Духовному змісті, його у собі утримувати, ним себе будувати, ним вимірювати справи і події свого життя.

5. Дух богослужбового співу – це дух вдосконалення, згідно з заповіддю Божою: Будьте досконалі, як досконалий Отець ваш Небесний (Мт. 5: 48). Сприймаючи цей дух, ми входимо в атмосферу Божої досконалості, щоб виміряти їм свої справи і життєві обставини. І не тільки вимірювати, але і навчитися відрізняти "подобатися", "приємний", "що дає насолоду", "корисне" від того, що насправді добре, що об'єктивно – абсолютно – і саме тому істинне, моральне, художнє, справедливе. Не навчившись розрізняти ці два ряди цінностей, ми не зуміємо прилучитися до скоєного, домогтися його, послужити йому, вберегти його, насадити його в собі і в інших. Богослужіння нам створює всі умови для споглядання Досконалостей Божих і тим вручає нам "талант" особистого вдосконалення у співі і недосипанні, у живому досвіді гріха і почутті власних недоліків, в засудженні себе, покаянні та очищенні. Ось звідки в богослужбового життя дух відповідальності, самозвинувачення, каяття, дух старанності, сумлінності, праці, дисципліни, подвигу. У них реалізуються сили, множиться "талант вдосконалення" і дозволяється нам розкривати серця Христового Духа і з нього звертатися до споглядаючого сприйняття Бога і Божого світу. А це і означає творити християнську культуру.

Підводячи підсумок сказаному, відзначимо, що справжній богослужбовий спів, як і справжня молитва, дарує свободу нашим глибинним, справжнім почуттям, щоб вони піднялися зсередини нашого серця на поверхню, щоб від надлишку серця заспівали уста, щоб ці почуття увійшли в свідомість і стали частиною нашого релігійного досвіду. Тоді вони принесуть не тільки насолоду, вони принесуть покаяння, навернення до Бога і, головним чином, почуття глибокої і мужньої відповідальності за все, вкладене нами в життя суспільства. І плоди вкладення – любов, служіння, жертвовність – засвідчать оновлюючу силу богослужіння, роблячи богослужбові співи не мертвим повторенням служби, а життєстверджувальним і освяченим творчістю.

Висновки. Виховне значення духовної музики важко переоцінити, і нині, мабуть, це зрозуміло багатьом. Однак і недостатність власних знань у цій довгий час ніби забороненій сфері, і не визначення ще ідеї навчання духовної музики на рівні переважної світської освіти – це, та й багато іншого, активно заважає процесу наближення до розуміння пріоритетності духовних основ богослужбового співу у вихованні за допомогою музики як одного з головних особистісних початків.

На поверхні проблеми – майже цілковита відсутність науково обґрунтованих програм з освоєння духовної музики, притому для різного вікового рівня, відповідно – посібників, нотного матеріалу, навчальних аудіозаписів. Хоча за цим стоять положення більш глибокого рівня. Вони стосуються власне духовного виховання, правильний напрямок якого неможливий без дотримання Закону Божого. Міркування з цього питання і реальний стан справ – як небо і земля.

На часі стоїть потреба вибудувати цикл шкільних програм з музики як програм, що спираються на духовні піснеспіви, в контексті відкритої або прихованої протидії самого середовища, навколишньої атмосфери побуту та масової "обробки шумом" під виглядом музики, колег, батьків, нарешті, засобів масової інформації.

Мабуть, тільки по зернятах зібрані досвідним шляхом практичні ідеї, підкріплені серйозною науковою школою, можуть стати фундаментом для створення державної концепції виховання-освіти за допомогою духовної музики, в якій своє головне місце повинна зайняти століттями пророцена міцна традиція хорових духовних молитовних співів.

Література

1. Олексюк О. М. Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва : навч. посіб. / О. Олексюк, М. Ткач. – К. : Знання України, 2004. – 264 с.
2. Рашковська В. І. Православна образотворча спадщина в розвитку духовності майбутнього вчителя : монографія / В. І. Рашковська. – Полтава : АСМІ, 2002. – 372 с.